

Συνεδρία: «Το Μυκηναϊκό Νεκροταφείο στο Κτήμα της Achaia Clauss και οι μυκηναϊκοί οικισμοί της ευρύτερης περιοχής»

Ιωάννης Μόσχος, Αρχαιολόγος, επιμελητής Αρχαιολογικού Μουσείου Πατρών

Πρέπει να προσπεράσουμε τα αποπροσανατολιστικά ζητήματα που αφορούν στο διαχωρισμό του αρχαίου χρόνου, στη δημιουργία δηλαδή περιόδων που ανταποκρίνονται σε συγκεκριμένες πολιτιστικές κατά βάση επιδόσεις, και οι οποίες περιόδοι δημιουργήθηκαν τεχνητά για την σχολική εκπαίδευση και για την κατανόηση μεταξύ ιστορικών, αρχαιολόγων κλπ. Από αυτές τις περιόδους συνήθως γνωρίζουμε τα ακμαία χαρακτηριστικά τους και γι' αυτό η κρίση μας είναι σχεδόν πάντοτε θετική.

Σε αυτό το κυρίαρχο πλαίσιο ο νεώτερος και σύγχρονος πολιτισμός εμφανίζεται απομονωμένος και μοιρολατρικά ως μία περίοδος που υπολείπεται του παρελθόντος. Σήμερα ζούμε και δημιουργούμε σε μία εποχή που τα έργα μας είναι κατώτερα, συγκρινόμενα με εκείνα του ένδοξου παρελθόντος μας. Στη συγκρότηση αυτής της αυτοκαταστροφικής δοξασίας ενέχεται και η σχολική εκπαίδευση, η οποία συνήθως κατορθώνει να δημιουργεί ανιστόρητους πολίτες, διαποτισμένους όμως από την ιδέα της ένδοξης καταγωγής.

Πρέπει λοιπόν να κατανοήσουμε ότι ο ελληνικός πολιτισμός, όπως και κάθε πολιτισμός, είναι ενιαίος, αδιάσπαστος, συνεχής και φθάνει έως τις μέρες μας. Αν, όπως κάνουμε, διαχωρίσουμε ή απομονώσουμε το νεώτερο πολιτισμό μας και επιχειρήσουμε να προβάσουμε τον αρχαίο, ή στηριχθούμε αποκλειστικά σε αυτόν, θα έχουμε προχωρήσει σε λάθη τακτικής και θα αποτύχουμε. Η άποψη, ότι τα κατάλοιπα του αρχαίου παρελθόντος είναι από μόνα τους ικανά να προσελκύσουν επισκέπτες και να οδηγήσουν στην ανάπτυξη, θα μας αφήσει στη σημερινή κατάσταση. Γιατί η ανάπτυξη μιας περιοχής, που στηρίζεται αποκλειστικά στο αρχαίο παρελθόν είναι από μόνη της καταδικασμένη να αποτύχει, εκτός και εάν μιλάμε για συγκεκριμένες περιοχές και αρχαιολογικούς χώρους, ελάχιστους ομολογουμένως, που έχουν κατορθώσει όχι μόνο λόγω των ερειπίων των αλλά κυρίως λόγω της προβολής τους και του μύθου που τους συνοδεύει να ευημερούν.

Επειδή, όμως, οι Δελφοί, η Ολυμπία, η Κνωσσός και η Ακρόπολη των Αθηνών δεν βρίσκονται στην Αχαΐα, πρέπει να φροντίσουμε σε ένα πλαίσιο που ήδη περιέγραψε ο Βαγγέλης Πολίτης να βρούμε τους δρόμους ή να ανοίξουμε τους δρόμους για τους δικούς μας αρχαιολογικούς χώρους, όχι στηριζόμενοι αποκλειστικά σε αυτούς, αλλά σε συνδυασμό με πολλούς ακόμα παράγοντες.

Αναζητάμε την ταυτότητα, αναζητάμε το μύθο, φτιάχνουμε μόνοι μας το περιβάλλον της ανάπτυξης με το συνδυασμό όλων των δυνατοτήτων του τόπου, στηριζόμενοι απαραίτητα στο νεώτερο πολιτισμό μας, σε όλες τις εκφάνσεις του, σε όλα εκείνα που αναδεικνύουν και προβάλλουν τη σημερινή φυσιογνωμία του χώρου. Αναλαμβάνουμε πρωτοβουλίες, υλοποιούμε ιδέες, κατασκευάζουμε το μέλλον μας και εγκαταλείπουμε την απάθεια και τη καταστροφική πεποίθηση ότι οι αρχαιολογικοί χώροι θα τρέξουν από μόνοι τους, και όταν αυτό δεν συμβαίνει να το αποδίδουμε στην ελλιπή τους προβολή ή στο περιορισμένο και μεροληπτικό ενδιαφέρον της πολιτείας.

Εκείνο που έχει απόλυτη σημασία είναι να δημιουργήσουμε συνειρμούς συνδεδεμένους με το όνομα της Αχαΐας, της Πάτρας κλπ. Εάν κάποιος οπουδήποτε ακούγοντας τη λέξη Αχαΐα δεν τη συνδέει με κάτι, δεν ανασύρει στο νου του έναν μύθο, μια ιστορία, μία κατάσταση, τότε ας μην περιμένουμε ότι θα έρθει εδώ. Οι αρχαιολογικοί χώροι που γνωρίζουν μεγάλη επισκεψιμότητα έχουν δημιουργήσει αυτούς τους συνειρμούς. Για παράδειγμα η Ολυμπία εκτινάχθηκε όχι τόσο στηριζόμενη στο γεγονός ότι ήταν ο τόπος των Ολυμπιακών Αγώνων, αλλά εκμεταλλευόμενη τη σύγχρονη αναβίωσή τους. Αυτός είναι ο μύθος του τόπου και είναι κατασκευασμένος από τα τέλη του 19^{ου} αι. Υπήρχαν και άλλοι σημαντικοί αρχαίοι πανελλήνιοι αγώνες, αλλά πόσοι επισκέπτονται τον Ισθμό για τα Ίσθμια ή τη Νεμέα για τα Νέμεια. Από την άλλη, εκείνοι που φτάνουν στους Δελφούς πιθανόν να μην γνωρίζουν για τους σημαντικούς καλλιτεχνικούς και αθλητικούς αγώνες των Πυθίων, έχουν όμως στο νου τους άλλους μύθους που τους οδήγησαν εκεί.

Πόσοι για παράδειγμα ξέρουν ότι ο περίφημος Αποξυόμενος του Λυσίππου απεικονίζει πιθανότατα τον σύγχρόνό του παλαιστή και ολυμπιονίκη Χείλωνα τον Πατρέα. Πόσοι γνωρίζουν ότι η μεγάλη Κλεοπάτρα πέρασε ένα ολόκληρο χειμώνα στην Πάτρα στο πλευρό του Αντώνιου, πριν από τη ναυμαχία του Ακτίου. Γνωρίζουμε ότι η παλιότερη παράσταση και μαρτυρία επομένως αθλητικού αγώνα δρόμου προέρχεται από τις Πόρτες της Αχαΐας και χρονολογείτε στον 14^ο αι. π.Χ.

Ξέρουμε ότι η Πάτρα έχει κι αυτή τον δικό της ξεχασμένο «Αγιώργη», ένα ρωμαίο οπλίτη, κρυφο-χριστιανό ίσως, που χάραξαν στην ταφική του στήλη το σύμβολο του σταυρού στα πρώτα χριστιανικά χρόνια. Τέτοιους μύθους πρέπει να αναζητήσουμε.

Κλείνοντας αυτή τη σύντομη εισαγωγή και περνώντας στην παρουσίαση σημαντικών αρχαιολογικών τόπων της Αχαΐας που αναζητούν το δικό τους μύθο, είναι σημαντικό να επισημάνω ότι η ανάπτυξη χρειάζεται υποδομές. Βρισκόμαστε ανάμεσα στην Ολυμπία και τους Δελφούς, που υποδέχονται χιλιάδες επισκέπτες, αλλά δεν υπάρχει ασφαλές και γρήγορο οδικό δίκτυο που θα τους φέρει στην περιοχή μας. Αλλά και η κατασκευή του είναι μεν αναγκαία προϋπόθεση, δεν είναι όμως αυτή που από μόνη της θα αυξήσει την επισκεψιμότητα και θα φέρει την ανάπτυξη μέσω των πολιτιστικών χαρακτηριστικών της περιοχής μας.

Αφού ανέφερα τις υποδομές πρέπει εδώ να επισημάνω, ότι η Αχαΐα διαθέτει πλέον οργανωμένους και επισκέψιμους αρχαιολογικούς χώρους, επαρκείς στον αριθμό, και μάλιστα και βυζαντινούς χώρους, ναούς και μοναστήρια μέγιστης σημασίας, πρόσφορα για την ανάπτυξη και θεματικού θρησκευτικού τουρισμού. Υπάρχουν, επίσης, προτεινόμενες πολιτιστικές διαδρομές αρχαιολογικού ενδιαφέροντος και ένα ιδιαίτερο δίκτυο επίσκεψης των σημαντικότερων μυκηναϊκών εγκαταστάσεων. Θα παρουσιάσω μόνο ορισμένους από αυτούς, που θα μπορούσαν να αποτελέσουν πολύτιμες ψηφίδες στη δημιουργία και υλοποίηση του πλαισίου που σημειώσαμε παραπάνω.

Θα ξεκινήσω από τον ορεινό αρχαιολογικό χώρο των Πορτών (4). Βρίσκεται στο νότιο τμήμα του Σανταμεριάνικου όρους, που ο Όμηρος το γνώριζε πιθανώς ως Ωλενία Πέτρα και οι αρχαίοι ονόμαζαν Σκόλλι. Ολόκληρο το βουνό, ένα τοπίο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, είναι κηρυγμένος αρχαιολογικός χώρος. Λόγω της ακμής του μοναχισμού στο μεσαίωνα, έχει χαρακτηριστεί ως το Άγιο Όρος της Πελοποννήσου. Ο μυκηναϊκός οικισμός βρίσκεται νοτίως του σύγχρονου οικισμού των Πορτών και είναι εν μέρει τειχισμένος. Το πλούσιο νεκροταφείο του οικισμού (5) εντοπίστηκε το 1993 και ανασκάφθηκε περιοδικά έως το 2003. Καταλαμβάνει έναν επιμήκη χαμηλό λόφο, που χρησιμοποιήθηκε αδιάκοπα ως νεκροταφείο για επτά περίπου αιώνες. Εδώ απαντά ολόκληρη σχεδόν η ταφική αρχιτεκτονική των μυκηναίων, ώστε ο χώρος μπορεί να θεωρηθεί ως ένα υπαίθριο μουσείο των διαφόρων τύπων των μυκηναϊκών τάφων. Ο χώρος (6) είναι πασίγνωστος στην

επιστημονική κοινότητα κυρίως για τον πλούσιο τάφο ενός μυκηναϊού αξιωματούχου και πολεμιστή, τον οποίο συνόδευαν σπάνια επιθετικά και αμυντικά όπλα.

Θα παραμείνουμε στη δυτική Αχαΐα και στην αρχαία Δύμη για να συναντήσουμε το Τείχος των Δυμαίων (7), χωρίς αντίρρηση έναν από τους πλέον ιστορικούς αχαϊκούς χώρους, αλλά και από τους πλέον καλοδιατηρημένους και γνωστούς. Η θέση επίσης είναι μοναδική καθώς βρίσκεται σε ένα τοπίο εξαιρετικού φυσικού κάλλους, με το παρακείμενο παραθαλάσσιο δάσος - υγρότοπο της Στροφυλιάς. Στα μυκηναϊκά χρόνια και προς τα τέλη του 13^{ου} αι. οχυρώθηκε με κυκλώπεια τείχη. Έκτοτε χρησιμοποιήθηκε ως οχυρό σε ολόκληρη την αρχαιότητα, τον μεσαίωνα αλλά και στα νεώτερα χρόνια ακόμα, μέχρι και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν υπέστη και τις τελευταίες καταστροφές. Το κυκλώπειο οχυρό (8) είναι μοναδικό στη δυτική κεντρική Ελλάδα και έπρεπε να αποτελεί τις Μυκήνες της Αχαΐας. Στα μυκηναϊκά χρόνια αποτέλεσε την πύλη του μυκηναϊκού κόσμου και ιδιαίτερα της Αχαΐας προς τη Δύση.

Στην πεδιάδα της Δύμης υπάρχουν τρία επισκέψιμα προϊστορικά νεκροταφεία, ενταγμένα και αυτά στο δίκτυο των μυκηναϊκών εγκαταστάσεων. Το πρώτο βρίσκεται στα Σπαλιαρέικα των Λουσικών (9) και είναι κυρίως γνωστό για τις σχέσεις των κατοίκων του με την Ανατολία και τη Δύση και για την ανεύρεση εδώ δύο πολεμιστών με μακρά ξίφη ιταλικής τυπολογίας. Το δεύτερο νεκροταφείο βρίσκεται στο Ελαιοχώρι (10) και η ιδιαιτερότητά του συνίσταται στην ύπαρξη μέσα στον χώρο του μυκηναϊκού νεκροταφείου ενός παλαιότερου της Πρωτοελλαδικής περιόδου, από την 3^η χιλιετία π.Χ., με μικρούς λαξευμένους θαλαμωτούς τάφους. Τέτοια νεκροταφεία είναι ελάχιστα στον ελλαδικό χώρο. Το τελευταίο νεκροταφείο (11) που συμπληρώνει το δίκτυο των μυκηναϊκών εγκαταστάσεων στη δυτική Αχαΐα είναι αυτό της Μιτόπολης, ιδιαίτερο πλούσιο και αυτό.

Πλησιάζοντας προς την Πάτρα δεν πρέπει να παραλείψουμε το μυκηναϊκό οικισμό της Χαλανδρίτσας (12), έναν από τους ελάχιστους ερευνημένους και αναδειγμένους μυκηναϊκούς οικισμούς στην Αχαΐα. Χρονολογείται στον 12^ο και στις αρχές του 11^{ου} αι. π.Χ. και καταλαμβάνει το πλάτωμα και τα ήπια πρανή του χαμηλού λόφου Σταυρός, που βρίσκεται στην έξοδο της κωμόπολης προς τα νότια. Τον οικισμό αποτελούν ορθογώνιας κάτοψης οικίες, κάποιες από τις οποίες περιελάμβαναν δύο συνεχόμενους ισόγειους χώρους, ενώ σε μερικές περιπτώσεις υπάρχουν ενδείξεις για

την παρουσία ορόφου. Οι οικίες είναι διαταγμένες στο διαθέσιμο επικλινή χώρο σε επάλληλες σειρές και σχηματίζουν πέντε δακτυλίους, ανάμεσα στους οποίους παρεμβάλλονται δρόμοι επικοινωνίας. Οι δρόμοι αυτοί συναντούν άλλους κάθετους και ανηφορικούς που οδηγούν στην κορυφή του λόφου. Ο οικισμός της Χαλανδρίτσας αποτελεί τυπικό δείγμα της οργάνωσης του οικιστικού χώρου στη Αχαΐα στα μυκηναϊκά χρόνια.

Η Πάτρα διαθέτει ένα μοναδικής ομορφιάς αρχαιολογικό πάρκο που απέχει μια ανάσα από το κέντρο της. Είναι το μυκηναϊκό πάρκο της Βούντενης (13), που εδώ και μερικά χρόνια αποτελεί οργανωμένο και επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο. Βρίσκεται σε ένα εξαιρετικό όσο και προστατευμένο φυσικό περιβάλλον, σε θέση που πιθανώς μπορεί να ταυτιστεί με τη μυθική Άνθεια, μία από τις τρεις κόμες από τη συνένωση των οποίων προήλθε η αρχαία πόλη της Πάτρας. Το πάρκο καταλαμβάνει έκταση 180 στρεμμάτων και περιλαμβάνει το τεράστιο μυκηναϊκό νεκροταφείο λαξευτών τάφων (14) -έκτασης 30 περίπου στρεμμάτων- και την ακρόπολη του μυκηναϊκού οικισμού. Όπως και οι υπόλοιποι οργανωμένοι χώροι που αναφέρθηκαν, προσφέρει σύγχρονες υποδομές για τους επισκέπτες του, όπως διαδρομές κίνησης, χώρο πληροφόρησης και εξυπηρέτησης κοινού, αίθουσα προβολών, έντυπο και ψηφιακό ενημερωτικό υλικό και άλλα. Το πλούσιο νεκροταφείο της Βούντενης είχε διάρκεια χρήσης περισσότερο από πέντε αιώνες (περίπου 1550-1000 π.Χ.). Είναι το καλύτερα ερευνημένο στην Αχαΐα και προσέφερε καινούργιες πληροφορίες για την ταφική αρχιτεκτονική, τα ταφικά έθιμα και την κοινωνική και πολιτική συγκρότηση σε τοπικό επίπεδο. Στα ευρήματα (15) συγκαταλέγονται πολύτιμα αντικείμενα μικροτεχνίας (χρυσά και γυάλινα κοσμήματα, σφραγιδόλιθοι κ.ά.), χάλκινα συμπληρώματα ενδυμασίας (πόρπες, περόνες), χάλκινα, οστέινα και λίθινα εργαλεία (μαχαίρια, ξυράφια, σμίλες, οπείς) και πολλά όπλα (λόγχες, ξίφη, εγχειρίδια, βέλη, ασπίδες, κράνη), αρκετά από τα οποία συγγενούς ιταλικής τυπολογίας και ορισμένα εισηγμένα από την Ιταλική χερσόνησο. Μεγάλο είναι και το πλήθος των κεραμικών αγγείων, που παρουσιάζουν αξιοσημείωτη ποικιλία σχημάτων και μεγεθών.

Θα φύγω λίγο τώρα από τον τίτλο της ομιλίας γιατί πρέπει να αναφέρω οπωσδήποτε και άλλους σημαίνοντες αρχαιολογικούς χώρους στην πόλη της Πάτρας, οι περισσότεροι από τους οποίους συνδέονται με την ακμή της στα ρωμαϊκά χρόνια. Πρόκειται για το Ωδείο (16), το οποίο ο γεωγράφος και περιηγητής Πausανίας παραβάλλει σε ωραιότητα με εκείνο του Ηρώδη του Αττικού στην Αθήνα,

σημειώνοντας πως θαυμάζεται ιδιαίτερα στην Ελλάδα. Κατασκευάστηκε στις αρχές του 2^{ου} αι. μ.Χ. και καταστράφηκε τον 3^ο αι.

Ένα σημαντικό ακόμα οικοδόμημα (17) είναι το αρχαίο στάδιο ή αμφιθέατρο που έχει εν μέρει αποκαλυφθεί στην περιοχή της Παντάνασσας. Θεωρείται δώρο του αυτοκράτορα Δομιτιανού για τα 100 χρόνια της ρωμαϊκής αποικίας στην πόλη που ίδρυσε ο Αύγουστος, κατασκευάστηκε δηλαδή γύρω στο 85 μ.Χ. Σε αυτό τελούνταν αθλητικοί (18) και καλλιτεχνικοί αγώνες, ήταν η έδρα των Καισαρείων, ενώ εδώ ελάμβαναν χώρα και οι δημοφιλείς μονομαχίες.

Στα δημόσια ρωμαϊκά έργα (19) συγκαταλέγονται η ρωμαϊκή γέφυρα στη σημερινή οδό Αρέθα, στον αρχαίο δρόμο προς την Κόρινθο και την Αθήνα και το επιβλητικό ρωμαϊκό υδραγωγείο (20), που πρόσφατα αναδείχθηκε στην περιοχή της μικρής περιμετρικής.

Εμβληματικό για την πόλη της Πάτρας είναι το φρούριό της (21), επίσης επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος. Εκεί βρισκόταν η αρχαία ακρόπολη, το ίδιο όμως είναι έργο της πρώιμης βυζαντινής περιόδου με πολλές μετατροπές και προσθήκες των φράγκων, των ενετών και των οθωμανών. Παραλίγο να γκρεμιστεί εκ βάθρων στις αρχές του περασμένου αιώνα, όπως το παράλιο κάστρο της Θεσσαλονίκης επί οθωμανικής κατοχής, λίγες δεκαετίες ενωρίτερα. Δεν πρέπει να παραλείψουμε και το Κάστρο του Ρίου (22), στα τείχη του οποίου είναι ενσωματωμένα τα ερείπια του αρχαίου ναού του Ποσειδώνα, μία μικρή αλλά αποτελεσματική οχυρωματική κατασκευή των οθωμανών, με αρκετές ενετικές προσθήκες. Δύο ακόμα τόποι (23) μέσα στην Πάτρα πρέπει να μνημονευθούν εδώ, ο Άγιος Ανδρέας, παλαιός και νέος, και ο ναός του Παντοκράτορα, Παλαιολόγια μάλλον κατασκευή, που υπήρξε το μεγαλύτερο τζαμί της πόλης, ναός του Αγίου Μάρκου των ενετών και Μητρόπολη της Πάτρας μετά από την απελευθέρωση.

Καταλήγω, όπως είναι φυσικό στην Αχάια Κλάους. Εδώ βρίσκεται ένα σημαντικό μυκηναϊκό νεκροταφείο λαξευτών τάφων, γνωστό και ερευνημένο μερικώς πριν από έναν περίπου αιώνα (24). Η ανασκαφή του ολοκληρώθηκε τη δεκαετία του 1990 και πρόσφατα δημοσιεύθηκε στο σύνολό του. Στη γειτονική θέση Αμυγδαλιά (25), στην κορυφή σχεδόν του λόφου, βρίσκεται σε εξέλιξη η έρευνα του οικισμού στον οποίο ανήκε το νεκροταφείο, ενώ στη θέση Γούπατα (26) έχει ερευνηθεί από τη δεκαετία του 1990 ένας χτιστός θολωτός τάφος της πρώιμης μυκηναϊκής περιόδου, ο οποίος

συνδέεται με την οικογένεια που ασκούσε τη διοίκηση του οικισμού εκείνη την περίοδο. Το σύνολο των εντοπισμένων και ερευνημένων στοιχείων συνθέτουν ολόκληρη τη δράση της συγκεκριμένης μυκηναϊκής κοινότητας. Πρέπει να αναληφθεί προσπάθεια ανάδειξης των μνημείων και πρώτα απ' όλα στερέωσης και αναστήλωσης του θολωτού τάφου, ώστε να καταστεί επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος, αφού ανάλογα μνημεία είναι σπάνια και το συγκεκριμένο βρίσκεται εγγύτατα της Πάτρας. Αυτό που πρέπει επίσης να γίνει είναι η ανασύνταξη ή επαναχάραξη του αρχαίου μονοπατιού που οδηγούσε από τον οικισμό προς το νεκροταφείο μέσα από το ρέμα του Φίλιουρα. Ήταν ο ταφικός δρόμος, η τελευταία διαδρομή γι' αυτούς που θάφτηκαν στο νεκροταφείο του Κλάους, αλλά ήταν και ένα μέρος της καθημερινής διαδρομής των κατοίκων του οικισμού προς τα χωράφια τους και τις καθημερινές τους ασχολίες, που τους εξασφάλιζαν την αυτάρκεια και την επιβίωση.

Ιωάννης Μόσχος

Αρχαιολόγος,

επιμελητής Αρχαιολογικού Μουσείου Πατρών